

Kitap Tanıtma :

MUHAMMAD M. AL-ARNAVUT, *Mu'tiyat 'an Dımaşk ve Biladi'ş-Şam el-Cenubiyye fi Nihayeti el-Karni's-Sadis 'Aşer, Şam 1993, 247 Sahife (Sinan Paşa ve Suriye'deki Vakıfları¹)*

Osmanlı-Arap tarihinin eskiden gözdesi bu gün gözyaşı olan Biladi'ş-Şam denilen Suriye bölgesi üzerine gerek Arapça gerekse Türkçe pek araştırma yapılamamıştır. Buna mukabil Muhammad al-Arnavut'un belirttiği gibi araştırmalar Batılılarca veya Bau dillerinde yapılmıştır. Hutteroth-Abdulfattah'ın *Historical Geography of Palestine, Transjordan and Southern Syria in the Late 16th Century*, Erlangen 1977²; Cohen-Lewis'in *Population and revenue in the towns of Palestine in the Sixteenth Century*, Princeton 1978; Bakhit'in *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century*, Beirut 1982; Pascual'ın *Damas a la fin du XVIe siecle d'apre trois actes de waqf ottomans*, Damas 1983; ve Cohen'in *Jewish Life under Islam-Jerusalem in the Sixteenth Century*, Cambridge-London 1984 bazı örneklerdir. Bu eserlerin ortak yönü Arşiv malzemelerine dayanmış olmaları. Ne gariptir ki bölge üzerine Arapça yazılan çalışmalardan ilki de Batu kökenli bir Müslüman tarafından yapılmıştır. Muhammad al-Arnavut çalışmasını bir vakfiye üzerine kurmuştur. Vakfi kuran Koca Sinan Paşa Malatya, Kastamonu (bk. Hafız Hüseyin Ayvansarayı, *Hadikatü'l-cevami'*, İstanbul 1281, cilt II, s. 21), Trablusşam (1560 öncesi)³ ve Gazza (1560'ta)⁴ ve Nablüs⁵ sancaklarından sancak beyliği ve Erzurum⁶ ile Haleb'te (1565'te)⁷ beylerbeyliği yapmıştır. Ekim 1567'de Mısır'a vali tayin edilen⁸ Sinan Paşa 21 Şubat 1568'de görev yerine varır (bk. Abdu'l-kerim b. Abdu'r-rahman, *Tarih-i Mısır*, Bibliotheque Nationale de France, Paris, supplement turc 1098, vr. 12a). Burada ki görevi uzun sürmez ve nihayet aynı yıl 14 Aralık'ta Mısır'dan ayrılır (bk. Mehmed b. Yusuf b. Hallak, *Tarih-i Mısır*, bibliotheque Nationale de France, Paris, Supplement turc 512, vr. 55a). Sinan Paşa İstanbul'a döndüğünde yani 1569 yılında yedinci vezir tayin edilir (bk. Peçevi, *Tarih-i Peçevi*, I, İstanbul 1283, s. 485). Sinan Paşa'nın 25 Haziran 1571'de Mısır'a ikinci defa vali tayin edildiğini görüyoruz. Aynı yıl

¹ Bu Türkçe başlık kitabın adının çevirisi olmayıp tanıtmanın içeriğine dikkat çekmek için aulmuştur.

² Bu eserin Almanca versiyonunun tarafımdan yapılan tanıtımı için bakınız 'Hutteroth, Wolf Dieter, "16. Asırda Filistin ve Ürdün ötesi. Osmanlı Tapu Tahrir Defterlerine Göre Kırsal Yerleşim Bölgelerinin Ekonomik Yapısı', *Erdem*, 5/3 (1989), Ankara 1990, s. 259-261.

³ MD3, 666, (4 Rebiü'l-ewvel 967/4 Aralık 1559).

⁴ MD3, 929, (12 Receb 967/8 Nisan 1560).

⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III. Cilt, 2. Kasım, 2. Baskı, Ankara 1977, s. 240.

⁶ MD6, 21, (28 Rebiyü'l-ewvel 972/3 Kasım 1564).

⁷ M. Mehdi İlhan, "The Ottoman Archives and their Importance for Historical Studies: with special reference to Arab provinces", *Bellesten*, LV/213, Ankara 1991, s. 456; MD6, 1165, (16 Şewal 972/17 Mayıs 1565).

⁸ Şerafeddin Turan, "Sinan Paşa, Koca", *İ.A.*

Mekke ve Medine'yi ziyaret edip hac farizesini yerine getirir⁹. Bu defa Mısır Valiliği tam iki yıl sürer ve 20 Ocak 1573'te yerine tayin edilen Diyarbekir beylerbeyi Boşnak Hüseyin Paşa'nın (MD 21, 83, 29) varması üzerine kendisi 2 Mayıs 1573'te Mısır'dan ayrılır (bk. CİEPO tarafından hazırlanan Protopografi Programı). Aynı devirde yaşamış diğer Sinan Paşalardan ayırd edilmesi gereken bu Sinan Paşa ayrıca Şam'da yanlışlıkla Mimar Sinan'a ithaf edilen bir cami yaptırmıştır (pp. 13-14). Hasan Keleş'iye (Najstariji vakufski dokumuti, pp. 266-267) göre Sinan Paşa Arnavudluk'un kuzeyinde ki Prizren Kasabası'na yakın Topoyan Köyü'ndendir¹⁰ (s. 14). Sinan Paşa bu köyde bir cami yaptırmış ve idamesi için vakıflar ihdas etmiştir (s. 15). Her ne kadar Sinan Paşa'nın devşirme ve Hıristiyan asıllı olduğu ileri sürülmüş ise de Tahsin Öz'ün yayınladığı vesikalar (Topkapı Sarayı Müzesi'nde Yemen Fatihisi Sinan Paşa Arşivi, *Bellekten* X, Ankara 1946, s. 171-193) incelendiğinde bu iddia şüphe ile karşılanmaktadır¹¹ (s. 15). Burada Sinan Paşa'nın 976/1568-69 Yemen Seferinin¹² ehemmiyetini ve akabinden Yemen fatihi olarak çağrılmasını bilhassa Arap, Türk ve Batılı tarihçiler açısından gözardı etmemek gerekir¹³ (s. 16-17). Tabii İspanyolları 1574 yılında Tunus ve Halkulvad'dan atması ve Tunus'ta Türk idaresini tam olarak yerleştirmesi bir diğer önemli başarılarından (s. 16-17).

Tunus'tan İstanbul'a dönen Sinan Paşa dördüncü vezir tayin edilir ve böylece sadr-ı a'zam olma kapısı açılır. Nitekim muvaffakiyetsizliği ile sonuçlanan İran seferinin akabinden Lala Mustafa Paşa'nın yerine Ekim 1579'da serdar tayin edilen Sinan Paşa bilhassa 1580 yılı başlarında Gürcistan'da elde ettiği başarıyla geri dönünce 14 Receb 988/25 Nisan 1580 yılında vefat eden Ahmed Paşa'nın yerine sadr-ı a'zam tayin edilir¹⁴. Ancak daha sonra Gürcistan'da durumun kötüye gitmesi ve bozulması Sinan Paşa'nın 20 Zi'l-ka'de 990/5 Aralık 1582'de azledilmesine ve hatta ilkin Dimetoka ve daha sonra Malgara'ya sürülmesine sebep olur. Mamafih büyük bir miktarda rüşvet veren Sinan Paşa, ancak dört yıl sonra Sultan'ın affına erişir ve Şam'a vali tayin edilmesini sağlar¹⁵ (s. 18).

⁹ Şerafeddin Turan, "Sinan Paşa, Koca", *İ.A.*

¹⁰ Arnavut asıllı ve İlbasan'lı olduğunu ileri süren İsmail Hakkı Uzunçarşılı (*a.g.e.*, s. 340) 994 H./1586 M. tarihli vakfiyesinde babasının adının Ali olduğunu görüldüğünü belirtmektedir (Sinan Paşa'nın telhisleri, Topkapı Sarayı Arşivi Revan odası kitapları No. 1943).

¹¹ Sinan Paşa'nın 1520 yılında doğduğunu belirten Şerafeddin Turan, ("Sinan Paşa, Koca", *İ.A.*) küçük yaşta devşirme olup enderuna intisap ettiğini ve haremde yetişen ağabeyi Ayas Paşa'nın yardımıyla kısa zamanda bir çok merhaleler katettiğini ve Kanuni Sultan Süleyman'ın çağnigir başlığına kadar yükseldiğini ileri sürmektedir.

¹² 21 Safer 976/15 Ağustos 1568'de (MD7, 1907, 1922) Yemen serdarı (Şerafeddin Turan, "Sinan Paşa, Koca", *İ.A.*).

¹³ Kutb al-Din al-Makki'nin Sinan Paşa'nın isteği üzerine kaleme aldığı "*al-Bark al-yamani fi'l-fath al-'Osmani*" adında ki eserini ona ithaf etmiştir. (D. Lopez tarafından Portekizce çevirisi ile birlikte 1892'de Lizbon'da yayınlanan bu eser ayrıca Riyad'da yayınlanmıştır).

¹⁴ İ. H. Uzunçarşılı'ya göre (*a.g.e.*, s. 340) üçüncü vezir iken Lala Mustafa Paşa'nın yerine İran serdarlığına tayin edilen Sinan Paşa daha orada iken vezir-i a'zam tayin edilir (988 Rebiyülevvel/Nisan 1580 M). Şerafeddin Turan, ("Sinan Paşa, Koca", *İ.A.*) 31 Temmuz 1580'de sadr-ı a'zam olduğunu yazar.

¹⁵ İ. H. Uzunçarşılı (*a.g.e.*, s. 341) "Harem-i hümayun kadınlarına ve harem ağalarına vermiş olduğu yüz bin altın sayesinde evvela Şam valiliğine ve oradan da tekrar vezir-i a'zamlığa getirilmiştir" diye belirtir.

Şam'a varış ve Şam'dan ayrılış tarihleri üzerine ihtilafı görüşler vardır. Ancak 994 yılı sonunda/1586 Aralık ayında haftalarca önce Şam'a vardı¹⁶ ve Şam'dan ayrılıp Cemaziye'l-ahir 997/Nisan 1589'da İstanbul'a ulaştığı bilinmektedir. Şam'a son derece hizmet eden, halkın sevgi ve takdirini kazanan Sinan Paşa muasır Şam tarihçileri tarafından "*Sahibu'l-hayratu'l-kesire ve'l-mübaratü'l-gazire*" unvanıyla anılmıştır. İstanbul'a döndüğünde Sinan Paşa, Siyavuş Paşa'nın azli üzerine ikinci defa sadr-ı a'zamlığa tayin edilmiştir (997 H./1589 M.)¹⁷ (p. 19).

Bu sard-ı a'zamlığı sırasında Sabanca Gölü ve Sakarya Nehri vasıtasıyla Marmara ile Karadeniz'i bir kanal ile bağlama girişiminde bulunmuş, ancak bu arada muharebe çıkmasından dolayı bu teşebbüsünde başarıya ulaşamamıştır¹⁸. Sinan Paşa 11 Şevval 999/2 Ağustos 1591'de sadr-ı a'zamlıktan azledilmiş fakat 25 Rebi'u's-sani 1001/29 Ocak 1593'de bu görevine tekrar tayin edilmeyi başarabilmiştir. 3 Şubat'ta Malgara'dan İstanbul'a gelerek sadaret makamına oturan Sinan Paşa bu defa 1593 ilkbaharında Macaristan'a yaptığı sefer ile başarıya ulaşmak istemiştir. Belgrad üzerinden hududa varan Sinan Paşa Pespirim (Veszprem; 6 Ekim 1593) ve Polota (14 Ekim) kalelerini fethetti. Fakat kışın yaklaşması üzerine Budin'e ve oradan da Belgrad'a dönmek mecburiyetinde kaldı. 1594 baharında Belgrad'dan tekrar ayrılan Sinan Paşa Tata Kalesi'ni (2 Temmuz), iki ay süren bir direnişten sonra da Yanık Kalesi'ni (27 Eylül) fethetti¹⁹. Ancak 20 Ocak 1595'te III. Murad ölmüş ve yerine III. Mehmed geçmiştir. Sultan Mehmed tahta geçtikten bir ay sonra Sinan Paşa'yı azletmiş ve ikinci defa Malgara'ya sürgüne göndermiştir. Mamafih bir kaç ay içerisinde rakibi Sadr-ı A'zam Ferhad Paşa'nın ölümü üzerine Sinan Paşa İstanbul'a çağrılarak 29 Şevval 1003'te/7 Temmuz 1595'te dördüncü defa sadr-ı a'zam tayin edilmiştir. Bu defa Sinan Paşa Osmanlı ordusunun başında Eflak üzerine yürüdü, ancak Osmanlı askerleri ateşli silahların karşısında etkisiz kalınca Estergon Kalesi'nin önünden geri dönüldü. Sinan Paşa tekrar azledildi ve 16 Rebi'u'levvel 1004/19 Kasım 1595'te Malgara'ya tekrar sürüldü. Ancak Sinan Paşa'nın azli bu defa çok kısa sürdü. Zira sadaretinin üçüncü ve bazı kaynaklara göre de onuncu günü vefat eden Lala Mehmed Paşa'nın yerine Sultan III. Mehmed 28 Kasım 1595'te Sinan Paşa'yı beşinci defa sadr-ı a'zam ilan etti²⁰. Sinan Paşa, 80 yaşına girmiş olmasına rağmen bu defa da Macaristan üzerine bir sefer düzenlemek istedi, ancak ömrü buna vefa etmedi ve 4 Şa'ban 1004/3 Nisan 1596'da vefat etti (s. 19-20). İstanbul Parmak Kapı'da (Sofilar) gömülmüştür²¹. Arkasında büyük bir servet (600.000 altın duka, 20 sandık zeber-

¹⁶ Şerafeddin Turan'a göre ("*Sinan Paşa, Koca*", *İ.A.*) Aralık 1586'da Şam beylerbeyliğine tayin edilmiştir.

¹⁷ Şerafeddin Turan ("*Sinan Paşa Koca*", *İ.A.*) bu tarihi 14 Nisan 1588 olarak yazmaktadır.

¹⁸ Bu kanal hakkında detay için bakınız Safvet, "*Karadeniz-İzmit Körfezi Kanalı*" *TOEM*, c. II, sayı 15, s. 948-956, İstanbul 1328; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "*Sakarya Nehri'nin İzmit Körfezi'ne aktılmasıyla Marmara ve Karadeniz'in Birleştirilmesi Hakkında Vesikalar ve....*", *Bellekten*, c. IV, sayı 14-15, Ankara 1940, s. 150-157.

¹⁹ Şerafeddin Turan, "*Sinan Paşa, Koca*", *İ.A.*

²⁰ İ.H. Uzunçarşılı'ya (*a.g.e.*, s. 341) göre ise "yerine vezir-i azam olan Lala Mehmed Paşa'nın on gün sonra vefatına mebni taraftarlarının gayretiyle beşinci defa vezir-i a'zam tayin edilmiştir (1004 Rebi'ülahir/1595 Aralık)".

²¹ İ.H. Uzunçarşılı'ya (*a.g.e.*, s. 341) göre "III. Mehmed'i bizzat sefere götürmek üzere hazırlık yaparken dört ay sonra doksan yaşını (Selaniki sekseni geçkin diyor) geçmiş olduğu halde Su-i kinyeden (ishal) vefat etmiştir (4 Şaban 1004/3 Nisan 1596). Kabri Divanyolu'nda Sedefciler Çorlulu Ali Paşa Medresesi yakınındaki türbesindedir; orada bir medresesi ile Mimar Davut tarafından yapılmış bir sebili vardır". Şerafeddin Turan ("*Sinan Paşa, Koca*", *İ.A.*) vefat ettiğinde yetmişbeş yaşında olduğunu ileri sürmektedir.

ced, 61 ölçek inci, 600 samur kürk ve 29 milyon akçe)²² ve Yemen, Hicaz, Mısır, Şam, Anadolu ve Balkanlar'da bir çok vakıflar bırakmıştır. Her ne kadar Muhammed Al-Arnayud Sinan Paşa'nın bu zenginliğini vezirlik ve sadr-ı a'zamlık dahil 40 yıl süren idari görevine bağlamak istiyorsa da bilhassa harcamaları gözönünde bulundurduğunda rakamları eşitlemek mümkün değildir. Bu durumda Sinan Paşa'nın kazancını başka yolla elde ettiği düşünülebilir (s. 20-21). Nitekim ikinci defa vezir-i azamlığından azlinde vezir olmadan önceki vakıflarının dışından yapmış olduğu tüm vakıflarının hazine için zapt edildiğini görüyoruz²³. Her ne kadar Osmanlı İmparatorluğunun çeşitli yerlerinde Sinan Paşa'nın vakıflarına rastlıyoruz isek Şam'ın önemli vakıf merkezlerinden biri olarak seçilmesi Suriye'nin hac ve ticaret yolları üzerinde bulunmasından ileri gelse gerek (s. 23-24). Ayrıca Mühimme hükümlerinden anlaşıldığı kadarıyla Hükümet te bu girişimleri desteklemektedir. Sa'sa'a, ve 'Uyuna't-tüccar'da Hükümet tarafından yaptırılan binalar olduğu gibi hemen bitişiğinde Sinan Paşa tarafından yaptırılanlara da Hükümet'in hazineden borç verdiği anlaşılmaktadır. Başbakanlık Arşivi'nde muhafaza edilen Sinan Paşa'nın vakıflarına ait bazı dökümanlarda da Sa'sa'a, 'Uyuna't-tüccar, ve Kuteyfe menzillerinin harabe olduklarına ve buralarda seyahat edenlerin Bedevilerin ve Dürzülerin hücumlarına uğradıklarına işaret edildiği gibi Sinan Paşa'nın 996/1587-8 yılında buraya geldikten sonra kendi parası ile yaptırdığı vakıflar ile buraların ihya edildiği belirtilmektedir²⁴. İşte Muhammed Al-Arnayud'un çalışması Sinan Paşa'nın Şam'da ki vakfını ve vakfiyesini içermektedir. Ancak vakfiyenin burada incelenen nüshaları Zahiriyeye kütüphanesinden Al-Asad kütüphanesine nakledilen 5 ve 68 varaklı 11213 ve 11253 nolu nüshalardır. Muhammed Al-Arnayud'un asıl dayanağı 68 varak olan 11253 nolu vakfiyedir (s. 25-26).

Vakıf, vakf ve vakfiye hakkında bilgi verdikten sonra Muhammed Al-Arnayud vakfiyelerin topografik, kültürel, ekonomik ve sosyal açıdan önemlerini ve bunun Güney Suriye bölgesine ne şekilde yansıdığını işlemektedir (s. 35).

Muhammed Al-Arnayud'a göre vakfiyeler bu asrın başında yayınlanmaya başlanmışlardır. Halil Merdum Beg, Vezir Lala Mustafa Paşa'nın Vakfiyesi'nin²⁵ 1925'te, ve Salahaddin Al-Muncid Kadı 'Osman b. Es'ad al-Munecca'nın Vakfiyesi'sini²⁶ 1949'da yayınladılar. Salahaddin Al-Muncid'in vakfiyelerin tabiiyetleri iübari ile sundukları topografik detayları üzerinde durduğunu ve aynı yıl Şam'ın topografyasını inceleyen bir eser yayınladığını görüyoruz²⁷ (s. 36).

²² Şerafeddin Turan, "Şinan Paşa, Koca" İ.A.

²³ İ.H. Uzunçarşılı'nın (a.g.e., s. 341) naklettiği Mühimme hükmü dikkate değer:

"Nişancı Paşa'ya hüküm ki

Sabıka vezir-i azam olan Sinan Paşa ceddin ve babam zamanlarında vakfedip vezir olmazdan mukaddem alıp tayin ettiği evkafına dahil olunmayıp ondan maada vezir olduktan sonra Şam ve Safed ve Üsküp ve Dokakin ve Anadolu ve Erzurum vilayetlerinde Havass-ı hümayunımdan ve züama ve erbab-ı tımardan olub istibdal tarihi ile ve ahar vechile alup vakfettiği karyeler ceman alınıp havass-ı hümayunum için zaptolunmasın emredilüp buyurdum ki... Zilkade sene 998". (Mühimme defteri No. 68, s. 7).

²⁴ Uriel Heyd, *Ottoman Documents on Palestine 1552-1615*, Oxford 1960, s. 114, 187-189; MD46, 375 ve 379, (11 Şevval 989/8 Kasım 1581).

²⁵ Halil b. Ahmed merdum Beg (yay.), *Kitabı Vakfı-Vazir Lala Mustafa Paşa ve yelili Kitabı Vakfı Fatıme Hatun, Vakfı 'Ali*, Şam 1925.

²⁶ Salahaddin Al Muncid, *Kitab-ı Vakfı'l-Kadı 'Osman b. Es'ad b. Al-Munacca al-Hanbali*, Şam 1949.

²⁷ Salahaddin Al-Muncid, *Hutut-i Dımaşk, Nusus ve Deras't fi Tarih-i Dımaşk al-Topografiyye ve Asaruha al-Kadime*, Beyrut 1949.

Suriye anlamına kullanılan Şam'ın hudutlarını çizmek oldukça zor bir iştir. Zira Suriye üzerine kaleme alınmış bir çok kaynak eserlerin değişik bilgiler verdiklerini görüyoruz. Ancak Muhammad Al-Arnâvud bu kaynaklarda ki bilgileri incelediği vakfiyenin topografik açıdan kapsadığı bölgenin Şam şehrinin kuzeyinden Remle'ye kadar uzandığını gözönünde bulundurarak bu bölgeyi Güney Suriye (Biladi'ş-Şam el-Cenubiyye) olarak tanımlamıştır (s. 37).

Yazar topografik açıdan geriye dönük (11-15. asırlar) ve ileriye dönük (17-19. asırlar) olarak bazı seyyah ve coğrafyacıların eserlerine başvurarak bazı köylerin mezre'alara ve bazı mezre'aların köylere dönüştüklerini belirtmektedir. Örneğin El-Nasiriyye, El-Hasibe, ve El-Reyhaniyye'nin 16. asrın sonlarında sadece birer mezre'a oldukları anlaşılmaktadır (s. 37-40). Mamafih bunları Tapu tahrir defterlerine başvurmak suretiyle tespit etmemiz mümkündür. Aynı şekilde yazar vakfiyenin yeni tesis edilen köylerini ve köylerin hudutlarını ve zirai faaliyetleri tesbit etme açısından yararlandığını belirtmektedir (s. 40-43). Köylerin sosyal, ekonomik, zenaat ve ticaret açısından gelişip birer kasaba veya şehire dönüşmelerine işaret etmektedir (s. 43-44).

Osmanlılar, toprağa ve ticarete çok önem verdikleri bir dönemde (16. asır), Suriye'yi fethettiler. Bu fethin neticesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer vilayetlerinde olduğu gibi Suriye'de de toprak ve ticarete, dolayısıyla yerleşik hayatta gelişmeler oldu; terk edilmiş köyler ihya edildi ve yeni köyler kuruldu. Şam ve Haleb gibi şehirler büyüdü. Şehirlerde bir çok mescid, cami, medrese, han ve hamamlar inşa edildi (s. 49-51).

Şam'ın, vakfiyeden anlaşılacağı üzere, güneye doğru yani hac yolu uzantısında büyümesi, Osmanlı fethini müteakip hacıların büyük kabileler halinde buradan geçişlerinin bir emaresidir. Nitekim buralarda her yıl 20-60 bin hacının toplandığı anlaşılmaktadır²⁸. Tabii ki bu hacılar Anadolu ve Balkanlar'dan Şam ve Hicaz'a, Şam ve Hicaz'dan Anadolu ve Balkanlar'a ticaret malları taşıyorlardı. Bu durum ayrıca beraberinde siyasi sorunlar getirmiş bilhassa Şam yolunun Kudüs ve Kahire'ye uzanması Osmanlıların buraya siyasi açıdan son derece önem vermesini gerektirmiştir. Bu yollar üzerinde yapılan gerek hacılara gerekse diğer yolculara hizmet veren hanlar kervansaraylar siyasi yapılaşma ve kültürel gelişme açısından son derece önem taşımaktadırlar. Nureddin Zengi'nin Şam'da ki hastahanesinin vakfı olan Kutayfe köyünde yaptırdığı han, Evliya Çelebi'ye göre 100.000 kişinin atları ile girebilecekleri kadar geniş idi²⁹. Bu hanın daha sonra Sinan Paşa tarafından ihya edilmesi Osmanlı'nın da bölgeye, dolayısıyla hac yoluna verdiği önemin ufak örneklerinden biridir. Yarı harabe halde Şam'ı teslim alan Yavuz Sultan Selim'in şehre verdiği önem ve vakfiyede belirtildiği gibi Sinan Paşa'nın hacıların şehre giriş ve çıkış mahallerinde yaptırdığı cami, medrese, çeşme, hamam, 34 hücre ve 74 dükkânı olan bir çarşı yapması hac yoluna verilen önemin bir diğer örneğidir (s. 58). Aynı zamanda Osmanlılar'ın Şam'ın civar köylerini ve hatta terk edilmiş olanlarını ihya ettikleri anlaşılmakta-

²⁸ Bk. Can (John) Sofaciye (?) *Dumaşk el-Şam*, Arapça'ya çeviren Fuad Efram el-Bustani, Şam 1989; Abdülkerim Rafik, "Kafiletu'l-Hac el-Şami ve Ehemmiyetuha fi'l-'Asri'l-'Osmani", *Derasat Tarihiyye*, 6, Şam 1981, s. 5-28; Karl K. Barbir, *Ottoman rule in Damascus 1708-1758*, Princeton 1980; M. A. Al-Bakhit, *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century*, Beriut 1982, s. 107; Sureiya Faroqhi, *Pilgrims and Sultans: the Hajj under the Ottomans*, London 1996.

²⁹ Burada Muhammad Al-Arnâvud Evliya Çelebi'den ziyade Arapça bir eseri referans olarak göstermiştir: Ahmed Vasfi Zekeriya, *Cevle Eseriyye fi Ba'di Biladi'ş-Şamiyye*, Dımaşk 1934, s. 26.

dır. İbn el-Ci'an'ın³⁰ 1477'de bir köy olduğunu belirttiği Sa'sa'a'nın 1545 yılında terkedilmiş bir mekan ve 1580 yılında da Bedevilerin kamp yeri olduğunu kaynaklardan anlıyoruz. Ancak bu mekan Sultan III. Murad'ın emri üzerine ihya edilmiş³¹ ve o sırada sadr-ı a'zam olan Sinan Paşa buraya bir cami, tekke, yolcuları barındıracak evler, dükkanlar, bir hamam, ve bir değirmen vakıflarının bir parçası olarak yaptırmıştır (s. 59-61). Yapılan bu hizmetlerin neticesinde bu köy gelişmiş ve Osmanlılar'ın son zamanlarında kaza daha sonra da şehir olmuştur (s. 61). Ancak Osmanlılar'ın çabalarına rağmen bu gelişme bölgede ki diğer köylere nasib olmamıştır. Sinan Paşa'nın aynı yapıları inşa ettirdiği 'Uyun el-Tüccar (Han el-Tüccar) köyü gibi bölgede ve bilhassa Ürdün'de³² yüzlerce köyün Osmanlıların zavıfladığı bir dönemde otorite boşluğundan faydalanan Bedeviler tarafından tahrip edildikleri görülmektedir (s. 61-65). Diğer taraftan Sinan Paşa'nın vakif yapıları ile donatılan Safed ve Akka son derece gelişmiş ve birer şehir haline gelmişlerdir. Avrupa'nın ve bilhassa İspanya'nın zulmünden kaçan Yahudilerden bir grubun Safed'e yerleştirildikleri ve buranın gelişmesinde rol oynadıkları anlaşılmaktadır (s. 65-67). Muhammed el-Arnavaud vakfiyenin aynı zamanda ekonomik açıdan bilgiler içerdiğini belirtmektedir. Vakfiyeden bilhassa Şam bölgesinde toprağın zirai yapısı hakkında bilgi edinmemiz mümkündür. Bölgede yetişen hububat, sebze ve meyve türleri, küçük ve büyükbaş hayvanlar ve dolaşısıyla alınan vergilerin neveleri hakkında vakfiyeden bilgi edinebilmekteyiz.

Ayrıca vakfiyeden bölgede irili ufaklı 25 civarında nehrin bulunduğu (Şeri'atu'l-Ürdün, Yezid, Suvar, Akra ve El-Sağur nehirleri gibi) ve bu nehirlerden takriben sadece Şam bölgesinde bulunan onunun (örneğin El-Anbat, El-Milkon, El-Şirak, Ebi 'Iyan nehirleri gibi) zaman içinde kurdukları anlaşılmaktadır (s. 80).

Ticaret yollarının çok eski zamanlardan beri Şam bölgesinden geçtiğini biliyoruz. Bu ticaret yollarının Şam bölgesinde hangi kasabalara ulaştığı ve buralarda ki dükkanlar, mahzenler, hanlar ve çarşular hakkında vakfiyeler önemli bilgiler içermektedir. Osmanlı'nın yükseliş döneminde Şam'da bina edilen Sıhahi pazarı ve El-Bezuriyye çarşısı dikkati çekmektedir. El-Bezuriyye çarşısında Sinan Paşa 39 mahzen ve büyük bir ahır içeren bir ticaret merkezi inşa ettirmiştir (s. 85). Sinan Paşa ayrıca Şam'ın Hicaz ve Kahire ticaret yollarına açılan El-Cabiye kapısında 85 dükkan, bir mahzen ve avlu ihtiva eden büyük bir çarşı inşa ettirmiştir. Bu çarşıda üç sabbağ dükkanının bulunduğu ve dükkanlarda dokumacılık yapıldığı anlaşılmaktadır. Aslında vakfiyeden Şam'da geniş çapta dokumacılığın bulunduğunu saptamamız mümkündür. Bilhassa İspanya'dan kaçan Yahudilerin Şam bölgesinde yerleştirilmeleri ile onaltıncı asırda battaniye yapımına başlanmıştır. Kelimenin İspanyolca'dan gelmesi bunun bir kanıtıdır. Ayrıca Memluklar zamanından beri devam eden sabun yapımına yeni sabunhanelerin açılmasıyla daha da hız verilmiştir. Bu da beraberinde zeytinyağı imalatını getirmiştir. Zeytinyağı değirmenlerinin yanında buğday değirmenlerini de unutmamak gerekir. Bu değirmenler iki, üç veya dört taş ile ve genellikle su gücü ile döndürülüyorlardı (s. 85-87).

Muhammad Al-Arnavaud yaşam şartlarını ve hayat seviyesini belirten görevleri tablolandırıştır (s. 87). Tabii ki bunlar din görevlileri ve vakfa hizmet veren diğer kişilerdir. Şam Emevi Camii'nde 11 müezzinin görevlendirilmiş olmaları dikkatimizi çekmektedir.

³⁰ İbn el-Ci'an Bedre'd-din Ebu'l-Beka' Muhammed b. Yahya b. Şakir b. 'Abu'l-ğani, *El-Kavl el-Mustazrif el-Eşref veya Rihleti Kayıtbay ila Biladi'ş-Şam 882 H./1477 M.*, ed. Dr. 'Ömer 'Abdu's-Selam Tedmiri, Trablus 1984, s. 89.

³¹ Bk. Uriel Heyd, *a.g.e.*, s. 101, MD31, 294 (20 Cemaziye'l-evvel 985/5 Ağustos 1577).

³² D.H.K. Amiran, "The Pattern of Settlements in Palestine I" *Israel Exploration Journal*, 3/2, Jerusalem 1953, s. 68-75; Wolf Dieter Hutteroth, "The Pattern of Settlements in Palestine in the Sixteenth Century", *Studies on Palestine during the Ottoman Period*, ed Moshe Ma'oz, QDAP, VI/1-2, s. 11.

SİNAN PAŞA VAKFI'NİN İDARİ HİZMETLİLERİ

<i>Hizmetlinin unvanı ve adedi</i>	<i>Görevinin nevi</i>	<i>Günlüğü (akçe)</i>
Mütevelli (1)	Vakfın tüm işlerinden birinci derecede mesul	50
Kaymakam (1)	Uyunu'-Tüccar'da Mütevelli Kaymakamı	25
Birinci Katip (1)	Vakfın gelir ve giderlerini kontrol eder	25
İkinci Katip (1)	Vakfın gelir ve giderlerinin defterini tutar	10
Han-ı Tüccarın 1. Katibi (1)	Vakfın hesap defterini tutar	4
Cabi (2)	Vakfın gelirlerini toplar ve tahsil ederler	3
İmaret şeyhi (3)	Yemekleri ve yemek yapanları teftiş eder	3
İmaretin harcv ekili	Gıda ve yiyecek malzemelerini satın alır	3
Kilardar (3)	Satın alınan bu malzemeyi saklarlar	3
Müşrif (1)	Vakfı (ve mütevelliyi) denetler	2.5
İmaret Şeyhi	Şeyhin vekili	2.5
Nakibi (3)		
Mihmandar (3)	Misafirleri en iyi şekilde karşılar	2
Murakıb-ı 'Am (3)	Vakfın hizmetlerini kontrol eder	2
Anbari (3)	Anbara konan hububatı muhafaza eder	1.5
Kilardar mu'avin (3)	Muhafaza edilen hububatın kontrolünü yapar	1.5
Nadil (3)	Misafirlere yemek servisi yaparlar	1.5
Nazır-ı 'Am (1)	Vakfın işlerine bakarlar	1

SİNAN PAŞA VAKFI'NİN DİNİ HİZMETLİLERİ

<i>Hizmetlinin unvanı ve adedi</i>	<i>Görevinin nevi</i>	<i>Günlüğü (akçe)</i>
Şam Camii Vaizi (1)	Haftada dört gün va'z eder	25
Hatib ve imam (4)	Cuma günleri hutbe okur ve imamlık yaparlar	5
Şam Camii Hatibi (1)	Cuma ve bayramlarda hutbe okur	3
İmam (4)	Vakit namazlarını kıldırırlar	3
Muvakkit ve müezzinler reisi (1)	Müezzinleri ve namaz vakitlerini kontrol eder	3
Şam Camii müezzinleri (11)	Nöbedeşe müezzinlik yaparlar	2.5
Şam dışındaki müezzinler (4)	Ezan okurlar	2
Şam kurra' murakıbları (5)	Kur'an cüzlerini kurra' arasında paylaşırlar	2
Kurra' reisi (')	Kur'an bilgisi (ve kuraatı) en iyi olan	1.5
Şam dışı kurra' murakıbları (5)	Belirli vakitlerde Kur'an ayetlerini okurlar	1
Mu'arrif (1)	Tarif hizmetleri veren	1
Meddah (1)	Peygamber Efendimizi öven (Salat-u-salavat getiren)	1
Murakki (1)	Hatibi minbere çağırır	1
Mühellel (25)	Her gün öğle namazından sonra tehlil (La ilahe illa'l-lah) yaparlar	1

SİNAN PAŞA VAKFI'NİN EĞİTİM HİZMETLİLERİ

<i>Hizmetlinin unvanı ve adedi</i>	<i>Görevinin nevi</i>	<i>Günlüğü (akçe)</i>
Mu'allim (5)	Müslümanların çocuklarına ders verirler	2
Mu'id (5)	Öğrencilere yardımcı olurlar	1

SİNAN PAŞA VAKFI'NİN FENNİ HİZMETLİLERİ

<i>Hizmetlinin unvanı ve adedi</i>	<i>Görevinin nevi</i>	<i>Günlüğü (akçe)</i>
Habbaz (3)	Vakfa gelenlere ekmek yaparlar	4
Tabbah (3)	Vakfa gelenlere yemek yaparlar	4
Neccar (1)	Şam'da vakfın marangozluk işlerini yapar	2.5
Müremmi's-sukuf (1)	Vakıf imaretinin ve camisinin tavanlarını ve odalarını tamir eder	2.5
Mu'avin-i habbaz (3)	Ekmek yapana yardımcı olurlar	2
Mu'avin-i tabbah (6)	Vakıf imaretinin ve binalarının yıkılıp dökülen yerlerini tamir ederler	1.5
Şa'vi (1)	Su yollarını açar ve temizler	1

SİNAN PAŞA VAKFI'NİN BAKIM VE TEMİZLİK HİZMETLİLERİ

<i>Hizmetlinin unvanı ve adedi</i>	<i>Görevinin nevi</i>	<i>Günlüğü (akçe)</i>
Şam şamdancısı ³³ (2)	Camide kandilleri yakarlar	3
Sakka' (2)	Şam'da Müslümanlara su dağıtırlar	3
Bewabhan (3)	Yılmadan ve yorulmadan hanın kapısını açar ve kapatırlar	3
Kennashan (3)	Durmaksızın çöpleri toplarlar	2.5
Bewabı cami' (4)	Camiye hizmet ederler	2
Kennası cami' (4)	Camiyi süpürür ve temizliğini yaparlar	2
Bewab-ferraş (1)	Mescidin temizliğini yapar, kapısını açar ve kapatır	2
Şam dışı şamdancısı (4)	Geceleri kandilleri yakarlar	2
Kennas (5)	Tuvaletleri temizlerler	2
Bustani (1)	Cami civarındaki bostanlara bakar	1.5
Bulaşıkçı (3)	Bulaşıkları yıkarlar	1.5
Nakkaruz-bewab (3)	Pirinç ayıklar ve kapıcılık yaparlar	1.5
Dakkaki hintte (3)	Buğday öğütürler	1.5
Şam camii Mubahharı (1)	Cuma günleri cemaata koku dağıtır ve mihrabın yanında ki iki buhurdanı yakar	1

Merc-i Dabık savaşı (1516) akabinden tümü Osmanlıların yönetimine geçen Suriye'de Sultan Selim, Abbasilerden beri süregelen kendini hamisi olarak gördüğü bir İslam kültür ve organizasyonunu devr aldığından, bölgede köklü bir değişime gerek görmedi. Aslında bu Osmanlı yönetim politikasının bir gereği idi. Dolayısıyla bölgenin idari yapısı büyük bir ihtimalle Memluktardan olduğu gibi Osmanlılara geçti. Hatta eski mahalli yöneticiler yerlerinde bı-

³³ Yazar bunu "Sirac fi Dimaşk" olarak belirtmiştir.

rakıldılar. 1518 yılında Canberdi Gazali Memluk döneminde olduğu gibi Şam naipliğine tayin edildi. Bölge Memluklu idari yapısından pek farklılık göstermeyen Osmanlı idari yapısı içine yerleştirildi. Vakfiyede verilen bilgiler bu idari yapıyı yansıtmaktadır (s. 95-97).

Bölgede kullanılan ağırlık ve uzunluk ölçülerinin de Osmanlılar tarafından değiştirilmedikleri göze çarpmaktadır (s. 97-99). Dr. Al-Arnaut'un ölçülerini tespit edebildiği ağırlık ve uzunluk ölçülerini şöyle sıralayabiliriz:

AĞIRLIK ÖLÇÜLERİ:

Dirhem (Dımaşki): 3082 gram

Dirhem (el-Şer'i): 3125 gram

Rıtl (el-Şami): 600 dirhem

Kantar (Dımaşki)-: 185 kilogram

UZUNLUK ÖLÇÜLERİ:

Asba' el-zira' el-er'i: 2078 santimetre

Asba' el-zira' el-sevda': 2252 santimetre

Zira' el-hadid: 28 asba'

Zira' el-sevda': 24 asba'

Eğitime önem veren Osmanlı, mevcut eğitim merkezlerine eklemeler yapmış ve halkın devam ettüğü, kültür faaliyetlerini sürdürdükleri kahveleri ihmal etmemiştir.

Eğitimin iki katagoride değerlendirildiğini görüyoruz

i) İlkokullar veya Okullar

ii) Orta ve Yüksek dereceli okullar veya Medreseler

İlkokullarda Kur'anı Kerim, Orta ve Yüksek dereceli okullarda Dil dersleri (Nahiv, Sarf, Belağat) ve Din dersleri (Tefsir, Hadis, Fıkıh) okutuluyordu.

Sinan Paşa'nın Şam ve Akka'da; Kuteyfe, Sa'sa'a ve 'Uyun al-Tüccar'da; ve camisinin yanına Kur'anı Kerim öğretilmesi için okullar inşa ettirdiği anlaşılmaktadır. Buralarda görevlendirilen mu'allimlere günde ikişer akçe ve mu'idlere ise birer akçe veriliyordu.

Onaltıncı asırda Şam'dan İstanbul ve Balkanlar'a ve Suriye'nin diğer bölgelerine yayılan kahvehaneler ilim adamları ve şairlerin biraraya gelip münakaşa ve münazaralarda buldukları yerlerdi. Arap kaynaklarında "Havanit (tekil Hanut) al-Kahve" ve vakfiyede "Beytü'l-kahve" (Osmanlı tabiriyle "Kahvehane") olarak geçen kahvehanelere Sinan Paşa'nın da önem verdiği ve Şam'da "Suk al-Sinaniye" ve "Suk al-'Imare"de inşa ettirdiği iki kahvehane (s. 102-103 vr. 9b-10a) günümüze kadar gelmişlerdir. Sinan Paşa ayrıca "Han-ı 'Uyuntu't-Tüccar"da da bir kahvehane inşa ettirmiştir.

Yolcuları ve yoksulları barındıran ve doyuran tekyeler ('Imare) Sinan Paşa'nın vakıflarının birer parçası idiler, Sinan Paşa dolayısıyla El-Kuteyfe, Sa'sa'a ve 'Uyuntu't-Tüccar'da birer tekye inşa ettirmiştir (s. 105).

Ayrıca yolcuları ve tüccarları barındırmak için Sinan Paşa Kuteyfe'de bir, Sa'sa'a ve Ham't-Tüccar'da ikişer han (kervansaray veya Arapçası ribat) inşa ettirmiştir. Ayrıca Sinan Paşa Şam'da El-Bezuriye çarşısında bir ticaret merkezi olarak iki katlı Dehinatiyye Hanı'nı (Suki Dehinatiyyin) yaptırmıştır. (s. 108).

Muhammad Al-Arnaut'un bu girişin ardından vakfiyenin Arapça transkripsiyonunu ve aslından bir kaç sahife örnek vermiştir. Vakfiyenin transkripsiyonuna notlar da ekleyen yazarımız maalesef vakfiyenin varak numaralarını belirtmemiştir. Eserin sonunda Sinan Paşa'nın bir portresi, vakıflarından bazılarının fotoğrafları ve üç harita yer almaktadır. Bibliyografyada daha ziyade Arapça, İngilizce ve Arnavutça kaynaklara yer vermiştir.

M. MEHDİ İLHAN